

ERLAND WALDENSTRÖM:

Löntagarfonderna i forskningens ljusdunkel

Docenten i statskunskap Erik Åsard har gett ut en bok om "Kampen om löntagarfonderna". Den handlar om den statliga fondutredningens sista månader och definitiva sammanbrott våren 1981. Erland Waldenström, som var ordförande i Näringslivets arbetsgrupp i löntagarfondsfrågor, kommenterar Åsards behandling av näringslivets agerande i och kring fondkommittén. Åsard ger en i viktiga avseende felaktig bild av näringslivets inställning till fondfrågan och det sätt på vilket denna inställning kom till uttryck i löntagarfondskommittén. Näringslivets ståndpunkter och agerande i och kring fondkommittén var i det väsentliga konsekvent och präglad av ett stort mått av intern samstämmighet, skriver författaren – detta i slående kontrast till flertalet övriga parter agerande, bl a folkpartiets och alldeles särskilt LO/SAP-gruppens. Näringslivet och moderaterna var de enda parter i löntagarfondskommittén som från början klart gav tillkänna sina ståndpunkter och oförändrat vidhöll dem genom hela utredningsarbetet.

Erland Waldenström är teknologie doktor.

Erik Åsard, docent vid statsvetenskapliga institutionen i Uppsala, har gett ut en bok "Kampen om löntagarfonderna" som väsentligen handlar om den statliga fondutredningens sista månader och definitiva sammanbrott våren 1981. I förordet anger Åsard att boken "kan ses som en fortsättning och fördjupning" av hans doktorsavhandling från 1978 om "LO och löntagarfondsfrågan". Hans nya bok framträder alltså med anspråk på att utgöra kvalificerad statsvetenskaplig forskning. I ett radioprogram (kulturkvarten, 3 juni) där Åsard hade att försvara sig mot en anklagelse – framförd av förre ordföranden i Aktiespararnas Riksförbund Håkan Gergils – att med sin bok ha åstadkommit "en för svenska förhållanden unik historieförfälskning" understryker Åsard ytterligare sin ställning som "fristående forskare, utan bindningar till någon", till skillnad från alla dem som i fondfrågan företräder partsintressen.

Det finns ingen anledning betvivla att Åsard gått till verket med vetenskapliga ambitioner och hans bok ger många intressanta inblickar i löntagarfondernas långa och plågsamma tillblivelseprocess. Likafullt måste jag hävda att Åsard på viktiga punkter presenterar beskrivningar och slutsatser som inte tycks överensstämma med den vetenskapliga objektivitetens principer. Anklagelsen för historieförfälskning förefaller dock skjuta över målet. Snarare är det väl så att författaren-forskaren inte lyckats i sitt upp-såt att under arbetets gång glömma bort sina egna politiska intressen och bindningar. Detta är kanske inte så mycket att förvånas över i en fråga som väckt så starka lidelser och framtvingat så kate-

goriska ställningstaganden hos praktiskt taget en hel generation av politiskt intresserade medborgare i vårt land. Överhuvud taget tror jag vi behöver få löntagarfondsfrågan på många års längre tidsavstånd innan vi kan förvänta oss en i sann mening obunden och vetenskaplig forskning i frågan. Under tiden måste vi, som deltagit som parter i målet, nöja oss med att bidra med den kunskap vi må besitta om vissa delar av händelseförloppet, i medvetande om att först en oväldig framtid kan ge våra bidrag deras rättvisa värde och placera dem i ett allsidigt och objektivet sammanhang. Det är i den andan jag här skall framföra några synpunkter på i första hand Åsards behandling av näringslivets agerande i och kring fondkommittén.

Meidnerförslagets publicering

Låt mig börja med en sammanfattning av hur Åsard beskriver detta agerande. Hans grundtes är att det vid tidpunkten för Meidnerförslagets publicering ingalunda rådde någon "konfrontationsstämning" inom näringslivet. Man kommenterade tvärtom dessa förslag i en "försonlig ton". Som bevis anför Åsard bl a citat ur en artikel av mig i "Fackföreningsrörelsen" hösten 1975 och ur en artikel 1977 i "Arbetsgivaren" av Nils Henrik Schager, tidigare huvudsekreterare i Näringslivets arbetsgrupp för löntagarfondsfrågor.¹

Efter denna inledning utvecklar Åsard en historieskrivning som vill visa att näringslivet efterhand svänger om och intar en helt annan ställning till fonderna än den inledande försonligheten och förståelsen. Han hävdar vidare att det inom

näringslivet och särskilt inom referensgruppen för fondfrågor² hela tiden skulle ha funnits två fraktioner som kämpade om makten. Åsard karakteriserar dessa fraktioner som de "samförståndsbenägna", för vilka jag utnämns till ledare, i någon mån sekunderad av Hans Werthén, samt de "konfrontationsorienterade", som leddes av militanta kretsar, särskilt bland småföretagen. Detta drama når enligt Åsards beskrivning sin höjdpunkt under hösten 1980, då det skulle ha inträffat en "näringslivets reträtt, som ... innebar att de militanta hade vunnit en viktig och för framtiden avgörande seger". Det var nu "de konfliktbenägna i näringslivsleden ... som hade tagit över taktpinnen".

Denna Åsards beskrivning av splittning inåt och vacklande agerande utåt ger enligt min mening en i viktiga avseenden felaktig bild av näringslivets inställning till fondfrågan och det sätt på vilket denna inställning kom till uttryck i löntagarfondskommittén.

För det första måste konstateras att Åsards påstående att näringslivet ursprungligen skulle ha mottagit Meidnerförslagen i någon sorts försonlig anda och utan konfrontationsstämning är fullständigt ohållbart. Åsards citatkonst är här vilseledande. Jag har själv ett starkt minne av sammanträden både i Industrieförbundets och SAF:s styrelser efter Meidnerutredningens publicering 1975 då det föll på min lott att föredra dess innehåll. Förslagen möttes där liksom av övriga tongivande instanser inom näringslivet med en närmast chockartad överraskning och kategoriskt avståndstagande. Var och en som läser min av Åsard åberopade artikel i "Fackför-

eningsrörelsen" nr 27 1975 skall finna att jag också där levererar en i sak nedgörande — ehuru till formen någorlunda hovsam — kritik av Meidnerförslagens huvudpunkter. Det är endast i artikelns sista stycke som jag kostar på mig erkännandet att det i Meidners utredning också finns synpunkter som är tankeväckande och som man kan instämma i. Detta är den enda mening som Åsard funnit anledning citera.

Det kan tilläggas att den rapport som Näringslivets löntagarfondsgrupp publicerade i maj 1976 innehåller ett tiosidigt avsnitt där Meidnerförslagen utsätts för en synnerligen hårdhänt kritik, utmynnande i slutsatsen att "ett införande av vinst- och kapitaldelning enligt Meidnergruppens rapporter skulle medföra en omvälvning av det rådande ekonomiska systemet". Denna kritik betecknades i en ledare i Svenska Dagbladet som "mord på Meidner", en karakteristik, som kan förefalla överdriven i jämförelse med det tonläge i vilket kritiken avfattades, men som ger en indikation om att vi befann oss på ljusårs avstånd från den stämning av "försonlighet" som Åsard vill frammana.

Innebörden i ordet "löntagarfond"

I lika hög grad har man anledning reagera inför Åsards citat ur "Arbetsgivaren" maj 1977, där Nils Henrik Schager talar om "den politiska enighet, som numera tycks råda om behovet av löntagarfonder". Det är inte första gången detta och liknande uttalanden från fonddebattens tidigare år grävts fram i försök att bevisa att ledande personer inom näringslivet då var positivt inställda till tan-

ken på "löntagarfonder". Att det citerade uttalandet skulle kunna tolkas som ett indicium på att det rådde något slags samförstånd mellan näringslivet och LO/SAP om införandet av vad som numera menas med "löntagarfonder" är ju en total orimlighet.³ Den som svävar i tvivelsmål kan kosta på sig att läsa den citerade artikeln i dess helhet. Vid den tidpunkt då uttalandet gjordes innefattade ordet "löntagarfond" varje slag av aktieäggande fond som förvaltar insatser från företagets anställda. Det citerade uttalandet och liknande formuleringar från andra näringslivsföreträdare, utsade ingenting annat än att man på näringslivshåll — då liksom ännu i dag — var positivt inställd till att finna lämpliga institutionella former för en spridning av aktieäggande och ägarinflytande under medverkan av företagets anställda.

Om detta måste Åsard rimligtvis vara medveten. Det är anmärkningsvärt att han inte på något ställe i sin bok gör ett försök till ordentlig analys av användningen av begreppet "löntagarfond". Det borde dock vara en primär uppgift i ett verk som framträder med anspråk på att representera vetenskaplig forskning om fonddebatten. Åsard nöjer sig med att i en fotnot göra det urvattnade påpekandet att "termen löntagarfonder då hade en mera allmän och något vidare betydelse än vad den senare kommer att få"!

Waldenströmgruppens arbete

Man kan däremot ge Åsard rätt när han gör gällande att det på många håll inom näringslivet rådde vad han kallar "en öppen hållning" under fonddebattens förs-

ta år, om därmed menas att man var beredd att erkänna att många av de problem som berördes i den ursprungliga Meidner-utredningen var av den art att det också låg i näringslivets intresse att söka åstadkomma reformer. Hit hörde i första hand den sneda fördelningen av aktieägandet och den därmed sammanhängande ägarkoncentrationen. Till den öppna hållningen hörde också, som Åsard påpekar, uppfattningen att näringslivet i sådana avseenden borde presentera egna alternativ. Näringslivets arbetsgrupp i löntagarfondsfrågor ("Waldenströmgruppen") ägnade också en stor del av sitt arbete åt en diskussion av dessa spörsmål och framläggande av egna synpunkter och förslag.

Det är emellertid viktigt att komma ihåg dels att denna öppna hållning på intet sätt innebar något accepterande av Mednerförslagen, dels att denna hållning består oförändrad också i dag. Vad som förändrades under debattens gång var snarast att man på näringslivshåll – i takt med debattens tilltagande polarisering och förgrovning – blev alltmer försiktig att offentligt framlägga eller ens diskutera förslag som på något sätt kunde sättas i samband med begreppet "fond". I sak fanns dock under hela denna tid ett betydande intresse för en breddning av aktieägandet och spridning av ägarinflytandet såväl inom näringslivet i stort – därom vittnar bildandet under dessa år av talrika företagsvisa aktiesparfonder – som också inom löntagarfondskommittén där näringslivet under hela det sexåriga kommittéarbetet stod fast vid sina synpunkter och förslag.

SAF:s PM 1980

Åsard återkommer ständigt till en näringslivets "samförståndsbenägenhet" och "diskussionsvillighet", som skulle ha präglat näringslivsrepresentanternas och referensgruppens agerande i löntagarfondskommittén fram till senhösten 1980, då denna linje enligt Åsard led skeppsbrott och ersattes av den militanta falangens hårda konfrontationspolitik. Vad denna samförståndsbenägenhet skulle avse får vi däremot inget besked om. Den kan inte ha avsett någon benägenhet att ingå på kompromisser med LO/SAP-förslagen – att något dylikt var utsiktslöst meddelade jag på ett tidigt stadium Allan Larsson – eller någon villighet att på väsentliga punkter rucka på näringslivets egna förslag och synpunkter i fondfrågan. Dessa preciserades i en PM som referensgruppen enhälligt godkände den 19 februari 1980 och som SAF kort tid därefter lät publicera. Den innehöll tolv punkter rörande vad näringslivet positivt ville gå in för i fondfrågan samt fyra punkter rubricerade som "näringslivets kategoriska nej", alla väsentligen byggande på de slutsatser och förslag som "Waldenström-gruppen" framlagt redan fyra år tidigare. Kärnpunkten var att man – i syfte att uppnå en långtgående breddning av aktieägandet – förordade ett i lagstiftning grundat system för frivilligt, skattestimulerat sparande, förvaltad av fritt verksamma finansieringsinstitut där sparade medel förblir insättarnas egendom.

Förslagen upprepades i den skrivelse som näringslivsrepresentanterna den 10 juni 1980 överlämnade till Allan Larsson som svar på hans begäran att få besked av samtliga parter i utredningen an-

gående deras inställning i fondfrågan. De presenterades slutligen en tredje gång i det särskilda yttrande som näringslivsrepresentanterna ett år senare framlade i utredningens slutdokument.

Näringslivet och moderaterna står fast

Inför den bild av osäkerhet och splittring som frammanas av Åsard finner jag det viktigt att slå fast att näringslivets ståndpunkter och agerande i och kring fondkommittén i det väsentliga var konsekvent och präglat av ett stort mått av intern samstämmighet – detta i slående kontrast till flertalet övriga parter agerande, bla folkpartiets och alldeles särskilt LO/SAP-gruppens. I själva verket var näringslivet vid sidan av moderaterna den enda part i löntagarfondskommittén som under den här avsedda perioden redan från början klart gav tillkänna sina ståndpunkter och oförändrat vidhöll dem genom hela utredningsarbetet.

Vad som i första hand föranledde meningsskiljaktigheter i referensgruppen var inte näringslivets egna förslag till en spridning av ägandet, inte heller dess inställning till LO/SAP-förslagen utan den taktiska frågan huruvida näringslivet – mot bakgrund av fonddebattens tilltagande partipolitiska tillspetsning och risken för misstolkningar – överhuvud taget borde sitta kvar i utredningen och inom denna presentera något som kunde betecknas som "näringslivets alternativ".

Åsards teori om en "oktoberrevolution"

Det fanns ledamöter i referensgruppen, främst representerande mindre företag,

som särskilt under utredningens sista år (från sommaren 1980) menade att näringslivet borde hoppa av utredningen eller – därest detta ej befanns lämpligt – inta en helt passiv hållning. Men inte heller i denna taktikfråga finns det någon rimlig tacksägelse för Åsards sätt att beskriva läget när han uppställer spännande hypoteser om en "oktoberrevolution" som skulle ha lett till att "de konfliktbenägna" tog över taktpinnen. Det gäller också Åsards vidlyftiga spekulationer kring frågan om på vilket ställe i utredningens förväntade slutrapport som näringslivets synpunkter skulle presenteras – om i huvudtextens slutkapitel eller som "särskilt yttrande". I själva verket lyckades "de konfliktbenägna" aldrig åstadkomma någon ändring i det väsentliga beträffande näringslivets agerande i utredningen. Med stöd av referensgruppens majoritet fortsatte näringslivsrepresentanterna att hela tiden aktivt delta i kommittéarbetet och stod fast vid sina ursprungliga förslag ända till det bittra slutet.

Man kan ha förståelse för att Åsard, som ägnat ett par års möda åt den föga tacksamma uppgiften att skriva en bok om en havererad statlig kommitté, känt sig frestad att skänka meningsfullhet åt detta arbete genom att i möjligaste mån ingjuta dramatik i skeendet. Och man kan i Åsards tolkningar också spåra uttryck för en missuppfattning, eller kanske snarare ett önsketänkande som han delar med många av fonddebattörerna på den socialistiska sidan. Det går ut på att näringslivets uthålliga och kompromisslösa motstånd mot LO/SAP-fonderna skulle vara iscensatt av en liten grupp särskilt militanta och "konfrontations-

orienterade" aktivister medan det i själva verket skulle finnas – och alltid ha funnits – betydande skikt inom näringslivet av "samförståndsbenägna" som i det allt hårdare debattklimatet inte vågar tala ut. En sådan tolkning av verkligheten bakom fonddebatten har, som vi alla vet, ofta tillgripits som ett av de grövre slagträna i polemiken – dock mera sällan efter 4 oktober 1983.

Kommitténs misslyckande

Om man bedömer fondkommitténs resultat mot bakgrund av dess reella förutsättningar så kan man säga att kommitténs misslyckande inte låg i dess oförmåga att komma fram till en kompromisslösning – på den punkten var utgången redan från början given. Enligt min mening bestod det verkliga misslyckandet i att man inte ens kunde åstadkomma en objektiv beskrivning av de olika parternas ståndpunkter och en klagande analys av de principiella skiljelinjerna. Ansvar för detta misslyckande låg i en blandning av bristande intresse och bristande tro på uppgiftens möjlighet hos i första hand ordförande och medlemmar av LO/SAP-gruppen. Flertalet representanter för övriga parter i kommittén – och särskilt vi från näringslivet – arbetade i det längsta med sikte på att kunna få till stånd en sakligt analyserande "bakgrundsbeskrivning", där de olika ståndpunkterna skulle redovisas på ett objektivt och balanserat sätt. Det var kontroverserna på detta område och inte omöjligheten att konstruera en kompromiss mellan parternas vitt skilda sakståndpunkter som ledde till Allan Larssons avgång och utredningens slutliga sammanbrott.⁴

Hade utredningen lyckats att med gemensamma krafter frambringa en intellektuellt hederlig analys av parternas ståndpunkter och förslag hade detta kunnat innebära ett inte oviktigt bidrag till fondfrågans fortsatta utveckling, i första hand genom att höja debattnivån och befria den från de värsta av de inslag av bristande uppriktighet, vårdslös argumentering och taktisk finurlighet som i över ett årtionde belastat fonddebatten och bidragit till att förorena den politiska atmosfären i vårt land.

¹ Denna grupp, av Åsard mfl betecknad som "Waldenström-gruppen", tillsattes av Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen redan hösten 1974. Den bestod av nationalekonomerna professor Ragnar Bentzel och professor Erik Lundberg samt företagscheferna Lennart Johansson, SKF, Ulf Laurin, PLM, Sven Ågrup, AGA och Karl-Erik Önnersjö, Holmens Bruk. Jag var gruppens ordförande. Huvudsekreterare i gruppen var fil kand Nils Henrik Schager.

² Denna grupp tillsattes i januari 1980 med syfte att möjliggöra regelbunden kontakt mellan styrelserna för Industriförbundet, Arbetsgivareföreningen och SHIO-Familjeföretagen och dessa organisationers representanter i den statliga fondutredningen. Gruppens ordförande var Curt Nicolin.

³ Schager har i en artikel nyligen i SAF-tidningen skarpt kritiserat Åsards framställning på denna och en rad andra punkter.

⁴ Jag har mera utförligt sökt belysa dessa frågor i min bok "Spelet om fonderna", 1982.